

De oude geschiedenis van Kampen en zijn rivier.

Terreinonderzoek en kaartmateriaal: technische ambtenaren
A. B. Huis in 't Veld en H. Fonck.

Beschrijving: Ir W. C. Visser.

Afdeling Onderzoek van de Cultuur-technische Dienst.

Een poging tot ontcijfering van het geschiedenisboek van de grond.

De geschiedenis van land en volk verliest zich in het duister van vervlogen eeuwen aan onze blik, zodra de geschreven berichten ons geen duidelijke mededelingen meer doen. Wil men verder terug in de historie, dan ontvallen de directe mededelingen ons en komen de indirecte er voor in de plaats. Het oude vaatwerk dat men opgraaft krijgt een grote betekenis, de plaatsnamen geven nog een zekere indruk, grafgebruiken doen ons nog iets vermoeden van de bevolking en zijn cultuur, maar dit alles wordt een moeilijk te doorschouwen geheel. Het vermoeden en de veronderstelling nemen de plaats in van het beschreven feit en van de verklaarde wilsuiting. De oudheidkundige bouwt zijn studieobject meer op, dan dat hij het beschrijft en verklaart. En de zo verkregen visie geldt slechts tot dat nieuwe feiten zich bij de oude voegen en het niet meer mogelijk blijkt, deze alle in dezelfde oude theorie te voegen. De tijd voor een nieuwe hypothese is dan gekomen.

Reeds lang is het bekend, dat niet slechts de sporen van het doen en laten van de mens een verklaring kunnen geven van zijn historie en cultuur. Ook thans en vroeger in nog sterkere mate, werd de bestaansmogelijkheid en bestaanswijze van de

mens beïnvloed door de omgeving, waarin hij woonde. Bossen, moerassen, rivieren en zee bepaalden de bewoonbaarheid van het land, de plaats van de nederzettingen, de ontwikkelingsmogelijkheid van dorpen en steden. En van deze grote beïnvloedingen van het terrein vindt men veelal de duidelijkste bewijzen terug. Voor wie de verschijnselen in het veld weet te ontcijferen, spreken deze tekenen een duidelijke taal. De mededelingen, die de grond ons doet, betreffen wel allereerst de verschijnselen in de natuur, maar laten indirect over de mens conclusies toe. Men kan in het geschiedenisboek van de grond dan ook twee hoofdstukken onderscheiden en wel de sporen van een natuurgebeuren en de sporen van de mens. Maar alleen uit de samenvoeging van deze, zulke verschillende zaken belichtende, indrukken, kan het totaalbeeld worden opgebouwd, dat ons een tipje van de sluier oplicht van leven en bedrijf van de oude voorvaderen hier te lande.

Het ontstaan van een rivierenlandschap.

In de streek rondom Kampen bevindt men zich in een belangwekkend gebied. De Zuiderzee, een gebied met een, geschiedkundig gezien, roerig bestaan, komt hier in aanraking met de IJssel, die wij ook al tot een van onze merkwaardigste rivieren mogen stempelen. Er zou alle aanleiding zijn te vermoeden, dat op het punt van treffen van deze beide beïnvloeders van de terreingesteldheid, het land de tekenen van deze grilligheid duidelijk zou tonen. In zeker opzicht is dit juist. Maar op een andere wijze bezien en nu vooral geschiedkundig bekeken, is het beeld opvallend eentonig. Het zal nodig zijn de lezer naar andere delen van ons land mee te nemen om aan te tonen wat wij hiermede bedoelen. Daartoe is het meest in aanmerking komende gebied dat van de Betuwe. Hier deden de grote rivieren, te groot en te machtig voor een grillig bestaan, in een geleidelijke opbouw van het landschap, een gebied ontstaan dat een duidelijk merkteken draagt van de tijd van zijn wording.

Een oude rivier is in het landschap steeds kenbaar aan de grove zanden, soms ook zandige zavels. Veelal vindt men in verzande beddingen de oude stroomdraad van de rivier als een strook zware klei tussen deze lichte gronden terug. De grofste zanden bezinken buiten het rivierbed het eerst, de kleien vindt men op enige afstand van de rivier. Slibde de rivier dicht, dan was het oude stroombed vaak verzand, maar in dit gedeelte van het terrein traden in grillige stroken en lagen kleilenzen tussen het zand op. In deze zandlagen treft men een zeker verhang aan, dat met het verhang van de vroegere rivier overeenkomt. Wel is waar zou dit verhang voor een kleine stroom groter moeten zijn dan voor een brede en diepe, maar in een tijd, toen er geen dijken waren, konden grote verschillen in terreinhelling geen stand houden. De grootste stroom kwam onverbiddelijk op het diepste punt in het terrein te liggen en deed dit weer opslibben.

Door deze opslibbing hebben de stroombeddingen zich veelvuldig verlegd. Wanneer men dit nauwkeuriger beschouwt, dan blijkt dat dit werd veroorzaakt door een steeds hoger rijzen van het zeeniveau of wel door het dalen van het landoppervlak. Het is moeilijk uit te maken welke van beide niveauveranderingen men als oorzaak moet opvatten. Vanwege de bewegelijkheid van het water zullen wij maar even aannemen dat de zeespiegelstijging de oorzaak was. De hogere zeestand deed de stroomsnelheid afnemen, er kwam meer zand tot afzetting en de bedding kwam steeds lager te liggen. Maar werd het verschil te groot, dan verplaatste de rivier zich naar het gedeelte van het gebied, dat het laagste gelegen was. De voortgaande relatieve stijging van de zeespiegel was oorzaak, dat daarna dit nieuwe gebied werd opgehoogd.

De nieuwe loop werd door de rivier speciaal opgezocht bij een tijdelijke snelle stijging van de zee, tijdens wat men een transgressie pleegt te noemen. Aan het begin van de jaartelling deed dit zich voor, in de 13e eeuw kan het optreden van een tweede, historisch vaststaande transgressie worden geconstateerd. Er zijn echter meer van deze transgressies geweest en

deze kan men herkennen aan hun eigen stelsel van verzande rivierarmen. Deze liggen echter, tengevolge van de daling van het land of de stijging van de zee, dieper naarmate ze ouder zijn.

Met enige eeuwen speling kan men voor de huidige rivieren de tijd, waarop zij hun bed vastlegden, op de 13e eeuw stellen. Een ouder stelsel van rivieren, verzandende aan het begin van onze jaartelling, is in het veld te herkennen als brede zandbanen. Deze vallen voor een groot deel samen met het door Vink op de kaart gebrachte stelsel. Een nog weer ouder stelsel, naar schatting 1000 jaar ouder, treft men onder een laag klei aan, waarmede het zand overslibd raakte, toen de rivieren van het jongere stelsel hun omgeving ophoogden. Nog weer ouder, vermoedelijk uit een periode van 2000 jaar voor Chr. stammende, is een stelsel van dichtgeslibde beddingen, dat onder een dikke overslibbingslaag bedolven ligt en veelal ter weerszijden door veen omzoomd is geweest. Er zijn nog wel oudere stelsels, maar hierbij kunnen wij het gevoeglijk laten. Deze stelsels liggen boven elkander. In de Betuwe, nabij Elst is het hoogteverschil 55 cm, bij Wijk bij Duurstede 85 cm. Deze riviersystemen kronkelen op grillige wijze langs en onder elkander, maar hun hoogteligging is vrij vast en de verschillen in diepte wijzen de ouderdom uit.

Hoe de IJssel naar Kampen kwam.

Wanneer men met deze verschijnselen in gedachten de omgeving van het Kampereiland en Kampen beziet, dan is het beeld, zoals wij opmerkten, eenvormig. Geen duidelijke verzande rivierarmen doen zich voor als die van het stelsel van Vink. Geen overslibde of dik overslibde lopen vallen er op te merken. Het geschiedkundig beeld is eenvormig. De conclusie hieruit zou tweërlei kunnen zijn en wel de IJssel is in hetzelfde bed blijven stromen ofwel er is hier maar gedurende een enkele periode een IJssel geweest. Het eerste is niet waarschijnlijk. Een deltagebied is zelden lang in rust en men vindt ook vele

verzande armen, zij het alle uit dezelfde tijd, die op onrustigheid wijzen. De andere verklaring laat dan nog de mogelijkheid open, dat de IJssel elders heeft gestroomd. Daarbij zal men wel aan het Zwarte Water denken. Ook kan het zijn, dat er geen IJssel in de voorafgaande periode was. Wij vermoeden dat de waarheid hier tussenin ligt. De geruchten, dat in de Romeinse tijd de IJssel nauwelijks water afvoerde en er over een gegraven gracht wordt gesproken, die de IJssel weer water moest geven, zouden wel eens meer dan een vage klank uit het verleden kunnen zijn. De verlegging van de Rijn in westelijke richting moet het bestaan van de IJssel hachelijk gemaakt hebben. Wij kunnen ons de IJssel in die tijd wellicht indenken als een hoogwaterafvoer, die in de omgeving van Kampen geen sporen heeft nagelaten. Het Kampereiland was een veengebied, met hier en daar opduikingen van zand uit de diepere ondergrond.

In dit licht is het de naam van Brunnepe, Brun-apa of bruin water, die een nieuwe aanwijzing geeft. Het dorpje, gelegen op een dergelijke zandbult in het veen, ontleende zijn naam aan het veenwater. Dit stroomde door een veengeul naar de lagere gedeelten van het gebied, waar eens alles veen was en naderhand de Zuiderzee zich vormde.

De transgressie van de 13e eeuw doet het water van de zee in dit veenland binnendringen en na korte tijd nadert de zee of althans het lage zeepil, Kampen meer en meer. Hierdoor verandert het karakter van de zojuist als een waterbedding geschetste IJssel totaal. Vroeger heeft het waterpeil bij Zwolle of waar de IJssel toen liep, veel hoger moeten zijn om de rivier voldoende verhang te geven voor zijn stroming naar zee. Na het binnendringen van de zee echter werd de afstand en dus het noodzakelijke hoogteverschil tot waar het zeepil benaderd werd, veel geringer. De IJssel slibde niet op, zoals de andere rivieren dat toen deden, maar kon door het toegenomen verhang zich dieper insnijden. Deze uitschuring heeft zich geleidelijk naar boven voortgezet en zo ontstond een rivier met een zeer diep gelegen bed, die in zijn wel zeer kronkelend

beloop ons nog mededeling doet van vroegere stroomsnelheid. Opgemerkt mag terloops nog worden, dat de ergste kronkels alweer wat rechtgetrokken zijn, nu de opgetreden uitschuring de stroming wat evenwichtiger heeft gemaakt.

In deze tijd, zo stelle men zich dat voor, heeft de IJssel langs het Kampereiland contact gekregen met de Zuiderzee, hetzij door activiteit van de mens, hetzij door een doorbraak door zijn oeverwal. De korte afstand gaf deze tak van de rivier reeds spoedig een overwicht over de veronderstelde Zwarte Water-tak en deed de rivier definitief naar het Kampereiland afbuigen. Een kartering langs de oostzijde van Polder Mastenbroek, welke vermoedelijk binnen enige tijd zal moeten worden verricht en van het gebied tussen Zwolle en de IJssel, zou dit vermoeden nader kunnen verstevigen.

Een feit is echter, dat de IJssel op een goed moment voor Brunnepe langs liep, daar een oeverwal opwierp, en de bevolking een welkome gelegenheid verschafte, hun bouwgronden — hun kampen — op deze oeverwal aan te leggen. Dat hier later een nederzetting als dochter van Brunnepe ontstond door het plaatsen van huizen in deze strook *bouwgrond* zal wel aan handel en visserij zijn toe te schrijven. Maar de naam van de stad Kampen spreekt boekdelen. De naam is veel jonger dan die van Brunnepe. Ook wijst de voorkeur voor de zandopduiking van Brunnepe, dat toen de oeverwal niet bestond. Anders was men op deze goede grond gaan wonen. Ook wijst de naamgeving van Kamp, van bouwgrond dus, op een oeverwal, vooral in een dergelijk veengebied.

Men kan thans de conclusie trekken, dat Kampen pas kon ontstaan, toen de IJssel het veengebied in een klei- en zavel-landschap deed veranderen. De IJssel echter werd pas naar dit gebied getrokken, toen het inslaan van de Zuiderzee dit mogelijk maakte. Kampen's ontstaan hing samen met de middeleeuwse transgressie. Van deze transgressie weten wij, dat het begin ergens in de 9e of 10e eeuw gesteld moet

worden. Tegen 1200 echter treedt Kampen in de historische geschriften op. Binnen die twee of drie eeuwen moet dus de oeverwal gevormd zijn, de tuinbouwperiode zich hebben afgespeeld en de nederzetting zijn ontstaan, die de naam van de tuingronden als stadsnaam zou behouden.

En zo nadert men met de geschiedenis van de grond, speciaal van het Kampereiland dus, tot de geschiedkundig bekende periode. Wanneer Kampen in 1264 de Broeken en Maten, het Haatland en de Melm krijgt als eerste gift van de Bisschop, dan is dit, naar men aanneemt, voor het grootste deel nog wildernis. Wellicht was hier voordien nog veel veen aanwezig, dat nog niet door een voldoende dikke kleilaag werd bedekt. Onder deze omstandigheden kan verwildering gemakkelijker optreden en is in gebruik nemen moeilijk. Het vergeven van de gronden aan de stad zou dan kunnen wijzen op het geleidelijk overslibd, en daardoor waardevol, worden van deze grond. Een wildernis vlak bij de stad is nauwelijks waarschijnlijk bij een nederzetting van enige omvang en bij een goed in cultuur te brengen grond. In 1302 zijn de Broeken en Maten omdijkt en is zo de grond de mogelijkheid van het verkrijgen van een dikkere sliblaag ontnomen. Nog steeds treft men in dit gebied het veen op de geringste diepte aan. In 1364 worden de gebieden van Mastenbroek verdeeld en wordt de stad Kampen, voor wat zijn aandeel betreft, tevreden gesteld met een aantal platen of eilanden ter plaatse van het Kampereiland. Aan bruikbaar land bedroeg deze toedeling een oppervlak van 375 ha. De prestatie van de bevolking om door landaanwinning hiervan in de loop van de eeuwen 5300 ha bruikbaar land te maken, geeft een indruk van de mogelijkheden die deze delta bood. Door het winnen van een groot oppervlak waardevol land kon men hier de grondlagen voor een welvaartsbron leggen waarop Kampen een levende stad kon blijven, toen zijn handel in latere eeuwen geen gelijke tred kon houden met de handel van andere steden.

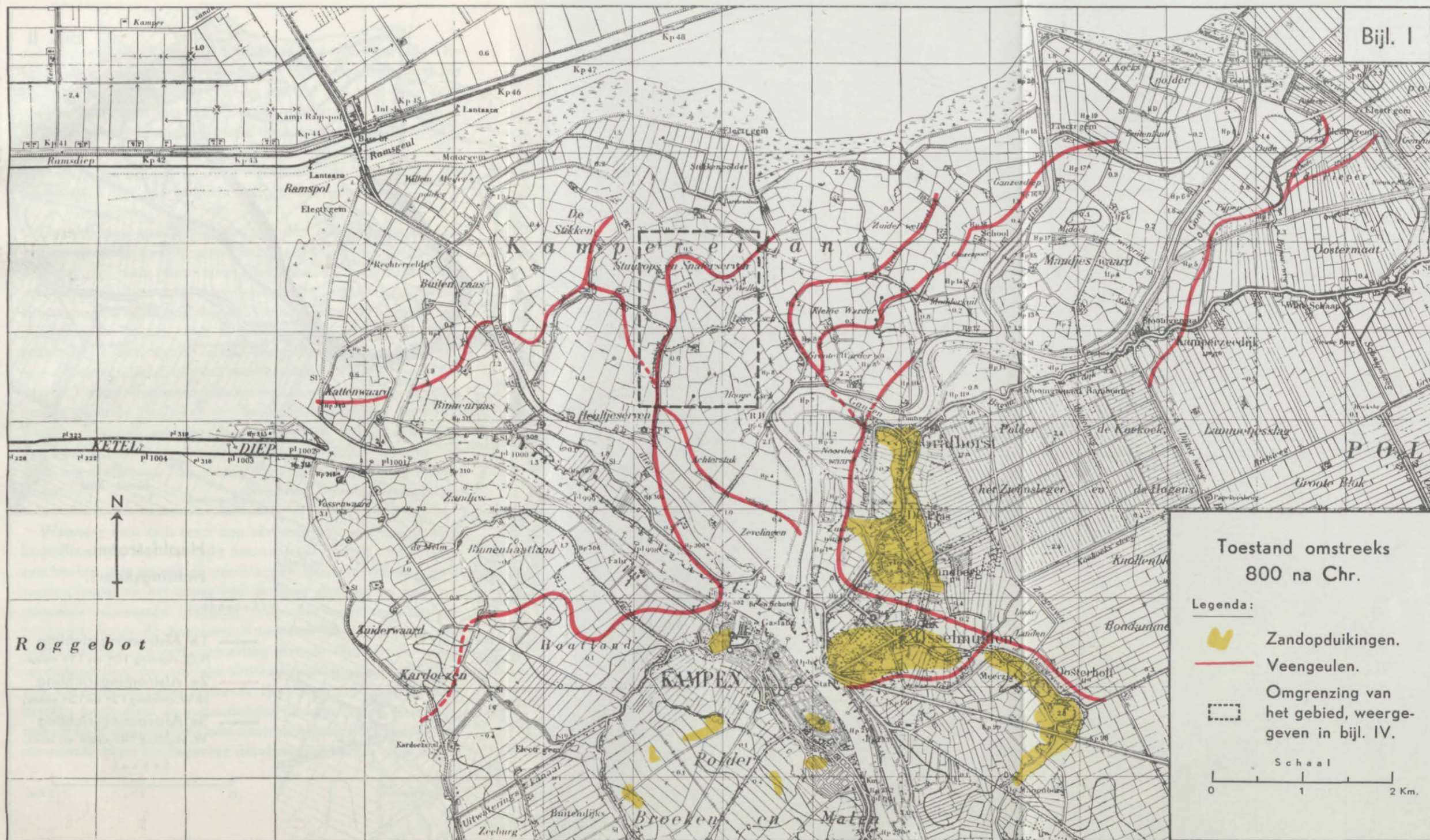
Bij deze strijd om het land tegen zee en rivier was vooral

de rivier een wispelturige vijand. In de samenstelling van de grond uit zich de rivierinvloed als een opbouwende factor, die een grote ongelijkheid van de akkers veroorzaakt heeft. Een studie van deze oude rivierlopen maakt het mogelijk, na te gaan, in welk tempo de aanwinning van bruikbaar land heeft kunnen verlopen en hoe snel de zich uitbreidende oppervlakte aan cultuurland heeft kunnen uitgroeien tot een grondslag van welvaart van de stad. Het zal duidelijk zijn dat het hier gaat om een ontwikkeling, waarbij de winst van het ene jaar het andere jaar weer verloren kon gaan. Ook was het een ontwikkeling, waarbij men de invloed van de zee naast die van de rivier moet stellen.

De oorsprong van de dichtgeslibde waterlopen.

In dit verband lijkt het noodzakelijk een onderscheid te maken in de oorzaak van het bestaan van thans in het veld op te merken oude waterlopen. Ten dele zijn dit ongetwijfeld rivierarmen. Maar voor een ander deel is er geen duidelijke aansluiting met de rivier te vinden. Het lijkt, gezien de richting, die vaak naar het centrum van polder Mastenbroek lijkt te wijzen, meer voor de hand te liggen, deze oude waterlopen als veengeulen te beschouwen, die de overmaat water uit het veen afvoerden. In deze geulen, die bij het naderen van de zee in getijkreken overgingen, werd het zeezand afgezet. Het zijn smalle waterlopen geweest, welke zeker niet de capaciteit bezaten om een rivier van enig belang een uitmonding te bezorgen en die. — de meest belangrijke eigenschap — geen oeverwallen blijken te hebben bezeten.

Het vervenen van de turf in Mastenbroek heeft veel van de aanwijzingen van de oude loop van deze veengeulen tevens doen verdwijnen. Een bodemopname ter plaatse zou nodig zijn om ook hier een duidelijker woord te kunnen spreken. Het lijkt echter dat men de ondergrond tussen Zwolle en de Zuiderzee geheel moet opvatten als een voortzetting van het

zandruggenlandschap van Oldebroek en Oosterwolde. Er lagen drie stuifruggen, waarvan wij thans de resten nog als opduikingen terugvinden. Tussen en ten dele ook over deze ruggen heeft zich een veencomplex uitgestrekt, dat thans in de Broeken en Maten nog in een, door ontwatering en de druk van een kleidek samengeperste, vorm wordt aangetroffen. Dit veen nu vond zijn afvoer door een stelsel van geulen, die wij op bijlage 1 zo goed mogelijk hebben weergegeven.

De ouderdom van deze geulen zou men op zijn minst kunnen stellen op de 8ste en 9e eeuw, het begin van een transgressieperiode, die, naar men mag aannemen ook fegenrijker zal zijn geweest. Een van deze veengeulen was het, waaraan Brunnepe zijn naam ontleende. Wanneer deze veengeulen hun huidige tracé kregen, valt moeilijk vast te stellen. Het was echter in de tijd, dat de noord-oostelijke afstromingsrichting nog overwoog, de afstroming naar een meer of rivier ten zuiden van de Voorst. Een einde aan het bestaan van deze veengeulen wordt gemaakt, wanneer de IJssel zijn noordelijke koers bij Zwolle vervangt door een meer westelijke, waarbij echter op het Kampereiland vooreerst in Slenk, Garste en Ganzendiep nog weer opnieuw de noord-oostelijke richting hernomen wordt.

Wanneer men zich eerst nog afvraagt aan wat voor waterloop Brunnepe lag, dan lijkt het aantrekkelijk te zoeken naar een beekje, dat tussen de zandruggen lopende van het zuidwesten kwam en het water van de hoge gronden en de doorstroomde moerassen afvoerde. Wanneer men de naamloze geul, die langs de boerderij Kruishoop loopt, hiervoor zou willen aanzien, en een verbinding met de Garste zou willen veronderstellen, dan zou een sluitende oplossing op te bouwen zijn. De door zijn oever brekende IJssel heeft destijds deze beek bereikt, heeft daar de gebruikelijke stroomrichting weer hernomen en is door het bed van deze beek naar het noordoosten stromende, weer op ongeveer dezelfde plek in het meer uitge-

komen, waarin de rivier vroeger ook uitmondde. Wij zullen dit maar het Kraggenburgermeer noemen. De grote veranderingen in het profiel, door de recente takken van de IJssel veroorzaakt, maken het onmogelijk, deze aansluiting te verifiëren. Maar het feit, dat Slenk, Garste en Ganzendiep de noordoostelijke stroomrichting hebben behouden, wijst op een hoge ouderdom. De afwatering op het Kraggenburgermeer was toen blijkbaar nog gemakkelijker dan — in latere tijden en na het opruimen van het veenlandschap door de zee — de ontwatering in westelijke richting. In het Noorder-, Zuider- en Rechter- en Keteldiep treffen wij de jongere stroomrichting aan, waarvan ook de naamgeving duidelijk een jongere datum van ontstaan suggereert dan de namen Slenk en Garste. Van de Garste weten wij, dat hij in de 14e eeuw werd afgesloten en toen dus geen functie meer had. Men kan dan voor het moment, waarop de Slenk ophield voor de waterafvoer van belang te zijn, wel ongeveer een indruk van de periode van te niet gaan vinden, door tussen de twee gestelde tijdsgrenzen een indeling te maken.

Wording en vergaan van het geulen-, kreken- en rivierenstelsel.

Men komt dus tot de volgende samenvatting ten aanzien van de historische en voorhistorische waterlopen:

In het veenlandschap, dat zich tussen de zandruggen vormde en dat ter hoogte van Polder Mastenbroek over de ruggen heen tot een groter geheel aaneengroeide, heeft een stelsel van waterafvoergeulen bestaan. Deels stroomden deze geulen straalsgewijze af naar de omringende beken en rivieren, deels is er een voorkeur geweest voor een stromingsrichting, evenwijdig aan de zandruggen. Er is aanleiding, rekening te houden met de mogelijkheid, dat de afvoer van een zuidwestelijk gelegen gebied, wellicht zelfs van een gedeelte van de Veluwe, door het gebied van het Kampereiland heeft gelopen en deze veengeulen hierop ten dele hebben uitgemondd. Brunnepe zou

dan aan een dergelijke beek gelegen kunnen hebben, welke dan langs de boerderij Kruishoop gelopen heeft en in de Garste zijn voortzetting kan hebben gevonden. Deze noord-oostelijke afwateringsrichting is de oudste. Men kan het eerste optreden van deze geulrichting wel na het subatlanticum stellen, in welke tijd, blijkens de grenslaag van Weber, een droog klimaat heerste en de afvoer weinig belangrijk zal zijn geweest. Daarna, laat ons denken aan enkele eeuwen voor de jaartelling, maakte een regenrijker klimaat afvoer noodzakelijk. Deze veengeulen bleven tot de 9e of 10e eeuw de belangrijkste afvoerleidingen van dit gebied.

Wanneer in deze 9e of 10e eeuw de transgressie de Zuiderzee geleidelijk doet ontstaan, wanneer een vochtiger klimaat de IJssel van een onbelangrijke rivier tot een wat machtiger stroom maakt en de verlaging van het peil in de Zuiderzee de erosie aan het werk zet, die de rivier zal uitdiepen, breekt de IJssel bij Hattem door zijn oeverwal. Hij stroomt door het veengebied tot bij Brunnepe, waar de bedding van de beek wordt bereikt en — hiervan gebruik makende — de oude noordoostelijke stromingsrichting wederom gevolgd wordt. Er ontstaan uit de oude veengeulen rivierarmen, die echter weer verloren gaan. Het eerst verzandt de Slenk. Men zou dit omstreeks de 12e eeuw kunnen stellen. Daarna wordt de Garste in de 14e eeuw afgesloten. Het Ganzediep blijft bestaan.

Tegen de 13e eeuw is de transgrederende zee met het opruimen van het veen zover gevorderd, dat in een noordwestelijke richting, van Kampen af gerekend, een kortere uitmonding van de IJssel verkregen kan worden. Het sterkere verval, gevolg van de kortere afstand, doet tegelijk met de zandaanvoer door de uitschuring van de IJssel de langere noord-oostelijke afvoeren verzanden. Achtereenvolgens vormen zich in het totdien vrijwel aaneengesloten gedeelte van het Kampereiland, westelijk van de Garste, verschillende armen met een tijdelijke belangrijkheid, zoals het Noorderdiep (13e en 14e eeuw), het Rechterdiep (13e, 14e en 15e

eeuw en later weer in de 17e en 18e eeuw), het Zuiderdiep (16e eeuw) en tenslotte het Keteldiep (18e en 19e eeuw).

Het ontstaan en vergaan van het land.

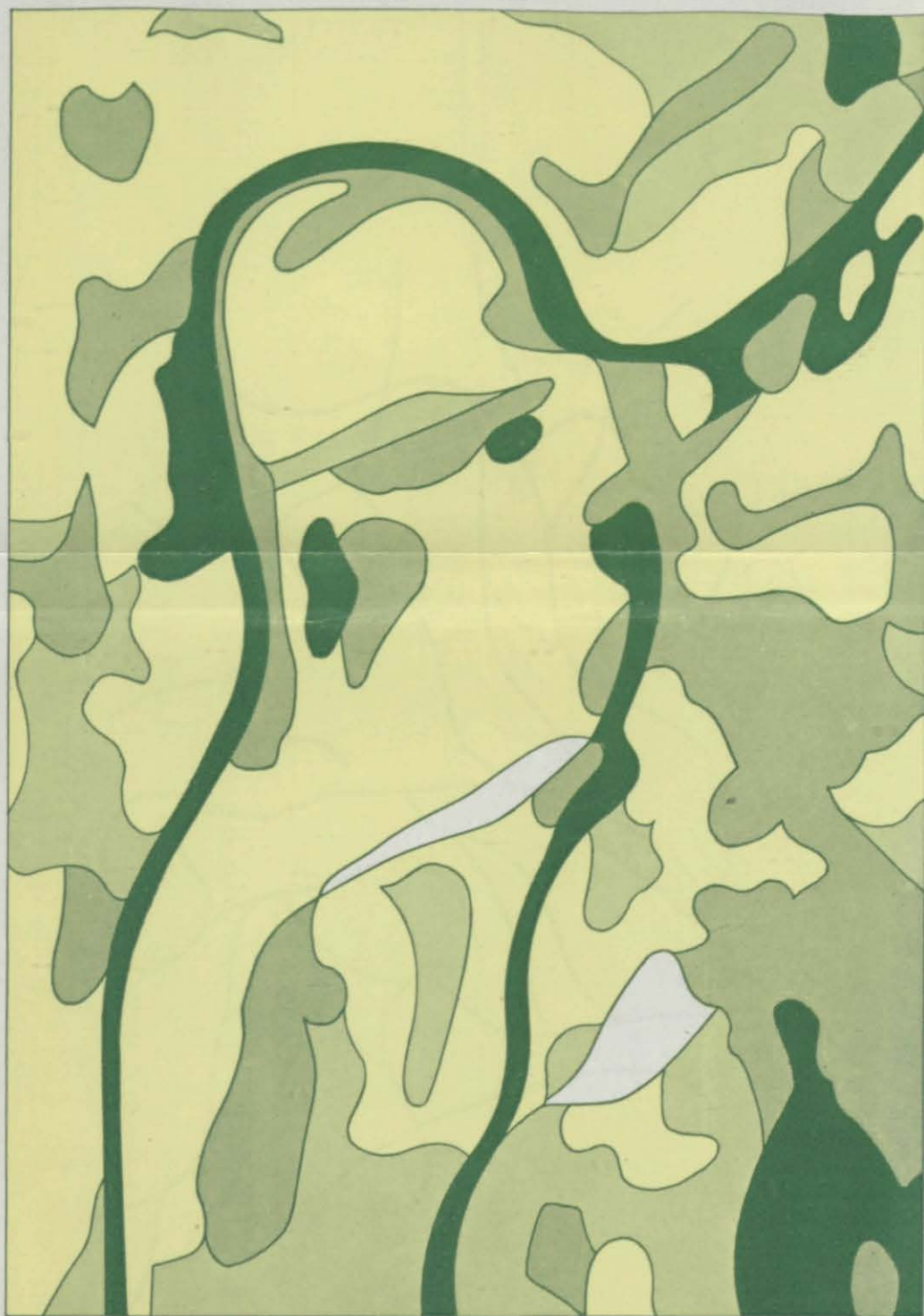
Binnen dit beeld zal men zich de aanwinning van land moeten indenken. Het zal opvallen, dat eigenlijk het gebruikelijke beeld van een deltavorming, het geleidelijk aanslibben van gebied en het terugdringen van de zee zo weinig in deze beschouwing naar voren komt. In werkelijkheid denke men ook beter aan een door de rivier veroorzaakte overslibbing, die het vooruitdringen van de zee remde. Wanneer men dus de oude schenkingen vaak als eilanden beschouwt, dan zal men hier niet moeten denken aan eilanden in die zin, dat het platen of schorren in zee waren. Het zullen de meest bruikbare stukken van het oude land geweest zijn, gelegen in overigens moerassige wildernissen, waardoor veengeulen al of niet stroomden en waar later door getijkreken de zee toegang kreeg. De Kampenaren hebben meer oud land tegen de zee verdedigd dan nieuw land gewonnen.

Men zou zich het gebruik van de grond nu in het licht van onze hypothese omtrent de invloed van de IJssel en het gedrag van de rivierarmen, als volgt kunnen indenken:

Ten westen van de Garste lag, toen Kampen omstreeks het jaar 1100 Brunnepe begon te overvleugelen, een aaneengesloten landschap, dat plaatselijk bruikbaar land bevatte. De opslibbing door overstroming deed de landbouwkundige waarde toenemen. De Broeken en Maten werden echter te vroeg aan deze opslibbing onttrokken en representeren, afgezien van een betere ontwatering, een bodemtoestand, die van deze vroegste periode een indruk kan geven. Het gebied tussen de Garste en Mastenbroek was minder toegankelijk. Dat het tot 1364 duurde, eer dit gebied belangrijk genoeg werd om over een toewijzing te gaan onderhandelen, lijkt niet zo vreemd. Voor de gebieden Haatland, Melm, Heultjes, Raas, Ruiden-

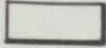
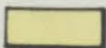

Bodemkaart omgeving van de Garste

0 200 400 m

LEGENDA

	Zand	} Oude eilanden of hoge zandbanken.
	Zavel	
	Zware zavel	} Lager gelegen zandplaten tussen de eilanden.
	Klei	
	Zware klei	} Geheel of gedeeltelijk verlande jongere rivierlopen.

Bijlage IV

Voor de topographie, zie bijl. I

hoop en vooral Greente is de verklaring moeilijker te geven. Wellicht heeft men niet te veel haast gemaakt met het legaliseren van wat reeds lang een feit was. Dat de Greente, zo vlak bij de stad, niet gebruikt, maar wel bruikbaar zou zijn geweest, lijkt nauwelijks denkbaar.

Wanneer men zich dit gebied tot de 14e eeuw als een vrijwel aaneengesloten landbouwgebied voorstelt, zij het doorsneden met lagere, waardeloze stroken, dan betekent het zich instellen van de noordwestelijke afvoerrichting een ernstige aantasting van de bruikbaarheid van dit land. Het lijkt niet ondenkbaar dat moeilijkheden met het bevaarbaar houden, speciaal van het Noorderdiep, als een waarschijnlijk gevolg van deze bedverleggingen, de handel evenzeer heeft benadeeld als het versnijaeren en verwoesten van het land de landbouw heeft geschaad. Men zou wellicht het opkomen van het Zuider- en Rechterdiep mede als oorzaak kunnen zien van de neergang van Kampen. De veronderstelde schade aan de landbouw zal echter van andere tijden dateren.

Zou men meer concreet iets willen nasporen omtrent het geschiktworden van de gronden voor landbouwkundig gebruik, dan is er aanleiding voor het vermoeden, dat alleen de kaarten, die de hoogteligging van het maaiveld en de aanwezigheid van veen aangeven, ons daarbij zullen kunnen helpen. De laag gelegen Broeken en Maten en de Heultjes zijn bijvoorbeeld ongetwijfeld oud. De hoge gronden daarentegen buiten de Dronther en Middeldijk zijn, naar bekend is, jong. Waar geen veen voorkomt, hoe dun ook samengeperst en hoe diep, is dit na de 12e eeuw opgeruimd en is dus een tijdlang het land onbruikbaar geweest. Waar lange tijd opslibbing mogelijk was, heeft men door afwezigheid van dijken een hogere ligging van het maaiveld gekregen. Maar tevens heeft men van deze gronden een minder intensief gebruik kunnen maken dan van de bedijkte gronden.

Neemt men aan dat de binnen de Oude Dronther zeedijk

en Middendijk gelegen gronden in de 16e eeuw wel geheel in cultuur zullen zijn geweest — de regressie van de zee maakte een diepere ontwatering mogelijk — dan zijn de moerassen tussen oude kernen als Heultjes, Zevelingen, Warder enz. in twee eeuwen door de werking van zee en rivier tot een landbouwkundig bruikbare hoogte opgeslibd. Het zal eveneens een tijdspanne gekost hebben van een zelfde twee eeuwen om de oude kernen te vormen, die in 1364 de stad als haar aandeel toevielen.

Wij schatten dan verder dat het nog een vroegere twee eeuwen gekost zal hebben eer de in dit gebied jonge IJssel op het veenlandschap zozeer zijn stempel kon drukken, dat er een landschap kon ontstaan, dat menselijke bewoning aanlokkelijk maakte. Het slib van de rivier legde een eerste landbouwkundige basis voor de samenleving van een stad als het Kampen in de 12e eeuw. Daarmede zijn in omgekeerde richting, de verschillende etappes van het grondgebruik van het Kampereiland ingepast in de geschiedenis van de stad, van de grond, van de zee en van de rivieren.

Het meeste zal wel altijd een geheim blijven.

De hiervoor ontvouwde poging om het geschiedenisboek van de grond te ontcijferen, bevat veel, dat men een hypothese, en wellicht een zwakke hypothese, zal moeten noemen. Alleen bij documenten kunnen data vaststaan. De zee, de grond en de rivier geven indrukken omtrent het verleden, die niet naar jaar en dag zijn vastgelegd. Men moet nooit vergeten, dat deze verschijnselen veelal ook geen begin en eind hebben en slechts perioden van snellere of meer geleidelijke ontwikkeling kennen. Toch heeft de mens een onbedwingbare behoefte ook deze veranderingen in de grond, die hij bewoont, naar worden en vergaan te kunnen afmeten aan zijn eigen korte bestaan op aarde. Men wil begrijpen hoe het verleden leidde en moest leiden tot het landschappelijke beeld, waarin men leeft.

Wanneer alle geschiedkundige feiten, alle gegevens omtrent

grond, zee, rivier en alle vondsten van cultuurresten en natuurgegevens, bijeen zouden zijn gebracht, zou hieruit de sluitende hypothese beter opgezet kunnen worden, dan op grond van de beperkte ervaringen van een bodemopname en wat vluchtig doorgewerkte literatuur. Waar de geschreven berichten gaan ontbreken, zullen de zienswijzen over wat voordien plaats vond, nog wel geruime tijd onzeker blijven. Maar naarmate de feiten verder in het verleden liggen, naarmate men de gegevens meer in perspectief ziet, zullen de onzekerheden minder belangrijk zijn, zal het meer op het algemene beeld en minder op de details aankomen. Aan de horizon ziet men alleen het bos, niet meer de bomen.

In dit opstel is getracht, de blik tot aan de horizon te verruimen en te tonen dat daar een bos was. Daarbij werd niet vergeten, dat vele bomen hun rechtmatige aandacht niet kregen en dat achter elke horizon nieuwe geheimen liggen.

Literatuur.

Naast de vele mondelinge gegevens, betreffende historische feiten, welke de Gemeentearchivaris van Kampen, de heer J. Don, ons verstrekke, werd de volgende literatuur over dit onderwerp geraadpleegd:

1. Kamper kronieken, E. Moulin.
2. De Zuiderzee en de Kampereilanden van voorheen en thans, J. Swets.
3. De IJselmonden (Tijdschrift Kon. Aard. Genootschap 1918, pag. 311-342), H. J. Moerman.
4. De bedijkingen van de IJsel en zijn monden 1924. Verslagen en Meded. van de Ver. tot beoef. van Overijsels Regt en gesch., Mr G. A. J. van Engelen van der Veen.

TOELICHTING

op de kaarten behorende bij het artikel:

„DE OUDE GESCHIEDENIS VAN KAMPEN EN ZIJN RIVIER”.

Bijlage I.

Kaart, aangevende de situatie op het Kampereiland omstreeks de 9e eeuw.

Op deze kaart zijn allereerst de geheel of gedeeltelijk verlande geulen aangegeven, welke door het ontbreken van de voor een rivierloop kenmerkende oeverwallen, als resten van het oude veengeulenstelsel beschouwd moeten worden.

Aangezien de verschillende vertakkingen van de IJssel in later eeuwen dit oude stelsel in diverse richtingen doorkruist hebben, is het onderling verband soms verbroken, zoals bijvoorbeeld tussen de stad Kampen en IJsselmuiden. Hier is het niet mogelijk de samenhang tussen de nu in het kaartbeeld onlogisch beginnende of eindigende geulen aan te tonen.

Voorts zijn op deze kaart aangegeven de zandopduikingen, welke bij het bodemonderzoek aangeboord werden; voor zover gelegen buiten de gemeente Kampen werden zij overgenomen van de geologische kaart.

Deze zandopduikingen moeten beschouwd worden als de resten van een weggeërodeerde zandrug, welke evenwijdig lag aan de ongerept gebleven rug bij Oosterwolde. Ook in de lijn Zalk—Kampervveen zijn de resten van een dergelijke rug duidelijk te zien.

Bijlage II.

Kaart, aangevende de achtereenvolgende hoofdstroomrichtingen in vroeger eeuwen van de IJssel.

De IJsselarmen werden door ons in drie groepen ingedeeld. De eerste groep geeft aan de hoofdstroomrichting van de IJssel, direct na zijn doorbraak bij Zwolle naar de plek, waar nu de stad Kampen ligt. We zien, dat de mondingen vanaf Kampen in noordoostelijke richting afbuigen. Vermoedelijk zal eerst gebruik zijn gemaakt van de oude veengeulen, welke in dit gebied lagen, maar omdat deze een te geringe capaciteit

gehad moeten hebben, vormde zich een eigenlijke rivierarm als hoofdstroom voor deze groep, nl. het Ganzendiep.

Van deze periode is geschiedkundig niets bekend, dit in tegenstelling tot de nu volgende, waarin het Rechterdiep, vroeger Camperdiep genaamd, de uiteindelijke hoofdstroom werd.

Het Noorderdiep, dat ook tot deze groep IJselarmen behoort is echter, te oordelen naar de hoeveelheid grof zand voor zijn monding, ook een tijdlang zeer belangrijk geweest voor de waterafvoer. Deze noordwestelijke stroomrichting van Noorder- en Rechterdiep voerde het water af in de tijd, dat Kampen op het toppunt van zijn bloei als handelsstad was. Vooral het Rechterdiep wordt vaak genoemd als de waterweg waarlangs de rijkbeladen schepen naar de Hanze-stad Kampen voeren.

Was deze tweede groep belangrijk in de 12e en 13e eeuw dan zou men hieruit kunnen afleiden, dat de vorige groep waarschijnlijk uit de 10e en 11e eeuw dateert. De derde groep geeft de stroomrichting van de IJssel aan, toen de stad Kampen als handelsstad reeds veel aan betekenis verloren had. Het Zuiderdiep is belangrijk in de tweede helft van de 14e eeuw en het Keteldiep eerst veel later. Uit de tijd, dat deze mondingen belangrijk waren voor de IJssel, dateren berichten over verzandingen. Hoewel de handel hierdoor natuurlijk belemmerd werd, werd de aanslibbing in deze periode zeer bevorderd, tengevolge waarvan na de schenking van de eilanden in 1384 het grondbezit van Kampen zich gestadig uitbreidde, zodat geleidelijk weer nieuwe bestaansmogelijkheden ontstonden.

Bijlage III.

Kaart, aangevende alle waterwegen, al of niet dichtgeslibd, welke bij de kartering werden aangetroffen.

Deze kaart geeft, afgezien van de kustlijn, een duidelijk beeld hoe de situatie op het Kampereiland was, omstreeks 1384, het jaar waarin de stad Kampen de eilanden geschonken kreeg. De bij deze schenking genoemde eilanden zijn op de kaart duidelijk te onderkennen, o.m. Raas, Greente, Heultjes enz. Omdat verschillende van deze vroegere eilanden tegenwoordig een andere naam hebben, bijvoorbeeld de Ganzenkuil, waarmee vroeger een eiland ten noorden van erf 28 werd bedoeld, worden hier verder geen namen gegeven.

Bijlage IV.

Bodemkaartje van de omgeving van de Garste.

Dit kaartje geeft een indruk hoe een verlande rivierloop en een oorspronkelijk hoger gelegen deel, dus waarschijnlijk een vroeger eiland (hier de grote Riethoop), op een bodemkaart tot uitdrukking komen.

Teneinde het kaartbeeld niet te ingewikkeld te maken, werd de bestaande bodemkaart sterk vereenvoudigd. Toch zijn duidelijk de gedeeltelijk verlande loop van de Garste en de afgesneden bocht bij erf 28 te onderkennen. Links van de Garste zien wij de rand van het vroegere eiland „de grote Heultjes” en in de linkerbovenhoek „de buiten Heultjes”. Rechts van de Garste treft men enkele geheel verlande geulen aan.
